

A nyelvészeti strukturalizmus és kognitívizmus tézisei és alapelvei

A különböző szakemberek által az utóbbi néhány évtizedben publikált munkákban a nyelvészeti kutatások területén három legfontosabb irányzatról esik szó: a strukturális, a generatív és a kognitív nyelvészetről. Mivel a generatívizmus a strukturalizmus kiteljesedésének tekinthető, így a mai nyelvészetben két fő irányzatról beszélhetünk: a strukturális és a kognitív irányzatról. Jelen cikkünkben kísérletet teszünk arra, hogy nagyvonalakban összehasonlítsuk a címben megjelölt két paradigma legfőbb jellemzőit.

STRUKTURALIZMUS	KOGNITIVIZMUS
<p>1. Filozófiai alapelve: az objektívizmus. Olyan ontológiai álláspont, amely szerint a megismerési tárgy a megismerő alanyon kívül és tőle függetlenül létezik, és adekvát módon megismerhető. Az objektívizmus azt feltételezi, hogy az objektív igazságnak és a valóság tárgyainak léteznek objektív tulajdonságai. A nyelvi jeleket a nyelven kívüli objektumok osztályaira vonatkoztatja.</p>	<p>1. Filozófiai alapelve: a tapasztalati realizmus, amely a tapasztalatnak az emberi gondolatra és az emberi világlátásra gyakorolt hatását feltételezi. A kognitívizmusban ezt a gondolkodásmódot experiencializmusnak hívják. Az irányzat szerint a jeleket nem a nyelven kívüli objektumok osztályaira, hanem az ember tapasztalati, mentális állapotaira vonatkoztatja (Rosch 1977: 3–49; 1987). Azt feltételezi, hogy a reális világot az alany a biológiai, társadalmi és kultúrfejlődése során kialakult kategóriák szerint rendezi. Egyben elveti a világ objektív elrendezéséről szóló tézist.</p>
<p>2. Logikai kategóriái: Az első modellt, mint ismeretes, Arisztotelész alkotta meg; és a halmazelméleten alapult. A logikai (másképpen: klasszikus) kategóriát azok az objektumok (jelenségek) alkotják, amelyek a meghatározott, lényeges (szükséges és elégséges) jegyekkel rendelkeznek. Ezekkel a jegyekkel az adott kategória minden rep-</p>	<p>2. Természetes kategóriái: A természetes kategorizációs modellnek a megalkotói elsősorban E. Rosch, E. Smith, E. Shoben és L. Rips voltak. Két előfutára L. Wittgenstein (aki a <i>családi hasonlóság</i> [family resemblances] eszméjének a szerzője) és L. Zadeh (aki az <i>elmosódott halmazok</i> [fuzzy sets] koncepcióját fogalmazta meg). (Részletes</p>

STRUKTURALIZMUS	KOGNITIVIZMUS
<p>rezentánsának rendelkeznie kell ahhoz, hogy ez a kategória különbözzön más kategóriáktól. A lényeges (releváns) jegyek általában formális, inhe-rens, definíciós jegyek. Minden objektum a je-gyeire való tekintettel vagy egyértelműen az adott kategóriához tartozik, vagy egyáltalán nem tar-tozhat hozzá. Másképpen fogalmazva, itt olyan objektumok osztályáról van szó, amelyek a releváns (definíciós) jegyek alapján egyértelműen meghatározzák az adott osztály terjedelmét (ex-tenzióját). Ily módon a kategóriák közötti határok nagyon élesen rajzolódnak ki, és nem változnak (ha nem változtatjuk meg magát a definíciót). A kategóriák közötti kölcsönös viszonyokat a hal-mazelméleti relációk figyelembevételével szok-ták rendezni. A <i>bútorok</i> névvel jelölt összetett halmaz a <i>székek</i>, <i>szekrények</i>, <i>asztalok</i>, <i>ágyak</i> stb. részhalmazokból áll. A <i>székek</i> halmazza a <i>búto-rok</i> halmazának az eleme, viszont a <i>fonott székek</i> halmazza azokat az elemeket és csakis azokat tartalmazza, amelyek egyidejűleg a <i>székek</i>, vala-mint az összes olyan objektum halmazához tar-toznak, amelyek a <i>fonott</i> jeggyel rendelkeznek. Az adott kategóriához tartozó elemeknek egy-forma státuszuk van. A <i>fának</i> minősített objektu-mot csak <i>fának</i> és nem másnak (nem <i>fának</i>) lehet tekinteni, mivel a kategorizáció folyamán hoz-zárarendeltük az összes ehhez szükséges „<i>fának lenni</i>”-ben rejlő jegyet. Az arisztotelészi kategó-riaelmélet azt az emberi törekvést tükrözi, amely az objektív valóság rendezésére és rendszerezé-sére irányul. Objektivizmusa megadja az ember-nek azt a megnyugtató bizonyosságot, hogy a ka-tegorizáció segítségével rendezett világ tükrözi azokat a gondolati folyamatokat, amelyek a for-mális logika alaptételei, és az axiómák által kije-lölt út szerint mennek végbe. A logikai kategória képzési módja annak a tudományos törekvésnek felel meg, miszerint a használt fogalmak legyenek eg-zaktan és egyértelműen meghatározva. Egyéb-ként a tudományos kategóriák egyrészt túlno-móan a nem tudományos kategóriákból erednek, másrészt hatást gyakorolhatnak a nem tudomá-nyos kategóriákra is.</p>	<p>leírás: Lakoff 1987.) Ebben a modellben a proto-típus fogalma játszik kulcsszerepet. A prototípus olyan megismerési struktúra, amely az objektív valóság valamelyik szegmentumához rendelhető hozzá, és korrelációba hozható vele. A prototí-pus funkcióját az a legjellegzetesebb példány töltheti be, amely egy adott kategóriát képvisel. Ezt a funkciót a séma is meghatározhatja, azaz egy olyan jegyállomány, amely jól jellemzi a ka-tegória tipikusnak tartott elemeit. Ebben az eset-ben a kategóriák közötti határok gyakran elmo-sódnak, egybefolynak, átfedik egymást, és nem világosak. A prototípus fogalmán felépített termé-szetes kategória metaforikusan térbeli konfigurá-cióként ábrázolható, ahol az elemek a központi szerepet játszó prototípus körül helyezkednek el. Minél nagyobb mértékben nő az adott elem tá-volsága a prototípustól, az elem annál inkább a perifériára kerül. A kognitív pszichológusok szer-int az ember az objektív valóságot tipológiai és nem klasszifikációs elvek alapján tapasztalja és kategorizálja (általánosítja a tapasztalt valóságos objektumokat, és létrehozza a kategóriáit). Elő-ször a prototípus kategória jön létre, amelyhez a későbbiekben hozzárendelődnek a valóság frag-mentumainak más elemei. Az objektív valóság egyes elemei nagyon közel állnak a prototípushoz, mások viszont csak az analógia segítségével kap-csolódhatnak hozzá. Mind a két elemfajta azonos, azaz tipológiai módon kategorizálhatjuk. Azok az elemek, amelyek az adott esetben nem proto-típusosak, egyidejűleg más kategóriákat is kép-viselhetnek. Mivel a nyelv szoros kapcsolatban áll a megismeréssel, az összes nyelvi elem leírá-sában kötelezően figyelembe kell venni a proto-tipikus kategóriákat. Így a kategorizált nem pro-totipikus nyelvi elemeknek a határai „elmosódnak”, átfedik egymást, és közöttük az ún. <i>családi ha-sonlóság relációja</i> lép fel, mert az adott elem a prototípus által képviselt egyik, illetve másik ka-tegóriához egyaránt hozzátartozhat (Rosch, Mervis 1975: 573–605; Pawłowski 1988). Vegyük pél-daként a <i>madár</i> nyelvi kategória reprezentánsait. Bizonyos madárfajták, mint például a <i>galamb</i>,</p>

STRUKTURALIZMUS	KOGNITIVIZMUS
<p>Érdeemes megjegyezni, hogy Arisztotelész a <i>Kategóriák</i> című művében a predikátumokról ír, amelyek segítségével valamit állítunk az adott objektumról. (Egyébként a <i>kategorein</i> görög szónak, eredetileg 'vádol', később viszont 'állít' jelentése volt.) Ezek a lehetséges predikátumok tíz kategória formájában a valóságot írják le. Ezek a következők: szubsztancia, mennyiség, minőség, viszony, hely, idő, helyzet, birtoklás, cselekvés, elszenvetés. Ezeket a predikátumtípusokat később szófajként alkalmazták a nyelvre is, és innen ered tulajdonképpen a grammatikai kategóriák hagyománya. Természetesen ezek a kategóriák a későbbiekben több változáson mentek át. Érdeemes megjegyezni, hogy az arisztotelészi kategóriákból vette kezdetét a halmazelmélet is, amely a világot olyan fogalmak segítségével írja le, mint például tárgy, tulajdonság, relációk és típusaik, halmaz(ok), részhalmaz, elem és ennek következtében nagyon bonyolult formális (fogalmi) struktúra jön létre. Az arisztotelészi kategóriák Arisztotelész követőinél, például Porphüriosznál (i. sz. 232–301) a tárgyak osztályait is jelentik, tehát másodlagosan ontológiai jelentést vesznek fel. Ez az úgynevezett „porphürioszi fából” következik, amely a <i>Kategóriákhoz</i> írt <i>Bevezetőben</i> található.</p>	<p>a <i>varjú</i>, a <i>veréb</i>, a <i>sólyom</i> stb. a „madárság” centrumát képezik, viszont olyanok, mint például a <i>liba</i>, a <i>pulyka</i>, a <i>tyúk</i>, a <i>strucc</i> stb. e kategória perifériáján helyezkednek el. Míg más fajok (pl. <i>denevér</i>) egyidejűleg két nyelvi kategóriához tartoznak: a <i>madár</i>- és az <i>állatkategóriához</i>. A természetes kategória létezését nem a szükséges és elégséges feltételek determinálják, hanem az a jegyállomány, amely a kategória legreprezentatívabb példányait jellemzi. A kevésbé reprezentatív példányok csak bizonyos mértékig hasonlítanak a prototípusra. Ez azt jelenti, hogy csak egy vagy néhány jegyben egyeznek. Ez esetben a definíciós jegyeket behelyettesítettük a jellemző jegyekkel. A jellemző jegyek szerepében általában az objektumok olyan jellemző külső jegyei jelennek meg, amelyeket az érzékszerveinkkel, elsősorban látással érzékelünk. Tehát, a percepciós és a funkcionális jegyek jellemzik az adott objektumot az ember viszonylatában, ez szoros kapcsolatban áll a megismerés antropocentrusságával. Mivel az adott kategória egyes reprezentánsai kisebb vagy nagyobb mértékben hasonlíthatnak a prototípusra, azaz többé vagy kevésbé tipikusak, a természetes (kognitív) kategória belsőleg nem egységes, és a hozzátartozást a fokozatossági elv determinálja. A természetes kategóriák határai elmosódnak, élesen nem határozhatók meg, nyíltak és szisztematikusan bővíthetnek. A természetes kategória struktúrája a világ rendezését nem tudományos, hanem a sztereotípiás példányokhoz való hasonlóság alapján tükrözi.</p>
<p>3. A nyelv meghatározása: A nyelv az elemek olyan autonóm rendszere, amelyeket a különböző (szintagmatikus és paradigmikus) relációk kötik össze. A szavak, szókapcsolatok, mondatok, szintagmák tehát valamilyen szintagmatikus relációt realizálnak. A paradigmikus relációk az adott nyelvi rendszerben paradigmákat alkotnak, amelyek a szintagmatikus relációkból következnek. A lexikális fogalmak az autonóm nyelvi struktúrának a részei. A lingvisztikai strukturalizmus azt az alapvető hipotézist bizonyította, hogy a nyelv (jel)rendszer, amely a struktúrát alkotó különböző funkcionális egységekből (elemekből) áll.</p>	<p>3. A nyelv meghatározása: A kognitív nyelvészek azt vallják, hogy az emberi nyelv természetének megértéséhez a kulcs az emberi megismerés folyamatainak megértésében rejlik. A nyelv a megismerés eszköze, amely lehorgonyzott az emberi testi, pszichikai és kulturális tapasztalatban (a lexikális fogalmak a megismerési struktúra részei). A „kognitív” melléknév (latin: <i>cognitus, cognito</i> a <i>co(cum)</i> [= együtt, teljesen, teljes egészében] + <i>gnoscere</i> [= tud, ismer] igéből képzett alak, amely az indoeurópai *<i>gno-</i> többől származik [angol: <i>know</i>], és arra a tudásra utal, amely a percepciót és a megismerést kísérő azon mentális folya-</p>

STRUKTURALIZMUS	KOGNITIVIZMUS
<p>Ennek az irányzatnak az előfutára Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929) volt, aki elsőként különböztette meg a nyelv statikus és dinamikus aspektusát, és a nyelvet mint absztrakt léteit elkülönítette az egyedi beszédétől. A strukturalista paradigma megalkotójának F. de Saussure (1857–1913) svájci nyelvészt tartják, aki egyfelől a nyelvet (langue) absztrakt és társadalmi léteinek definiálta, amely a társadalmi tudatban létezik, és amely a konkrét beszédben (parole) manifesztálódik, másfelől pedig azt is hangsúlyozta, hogy ennek a rendszernek pszichikai realitása van, mivel a nyelvközösség minden tagjának az agyában tárolódik. F. de Saussure elsőként jelölte ki a lingvisztikai strukturalizmusnak mint verifikációs paradigmának a körvonalait. Míg Európában a strukturalista nyelvészet keretében több elmélet is napvilágot látott, ebben az időben az amerikai nyelvtudomány sokkal praktikusabb nyelvi kérdések megoldásán fáradozott. Céljuk az indián nyelvek leírása volt. Az elméleti nyelvészet nem volt fontos számukra. Sokkal fontosabbnak tartották a leíró (deszkriptív) nyelvészetet; innen ered az amerikai strukturalizmus neve, a deszkriptivizmus. Azok a nyelvészek, akik az indián nyelveket kívánták leírni, általában nem ismerték ezeket a nyelveket, tehát nem rendelkeztek implicit nyelvi tudással. Olyan nyelvelmélet létrehozásán fáradoztak, amely a nyelvi leírást pusztán a tartalom nélküli nyelvi megnyilatkozások tiszta formája alapján teszi lehetővé. Ehhez a disztribúció fogalmát használták fel, amely a disztribucionizmus nevet adta az amerikai iskolának. Megalapítója L. Bloomfield (1887–1949) volt. Az iskola képviselői azt vallották, hogy a nyelvész feladata a nyelvi egységek felfedezése és osztályozása (taxonomikus nyelvészet). A szövegtörzs alapján történő nyelvi leírást az amerikai strukturalisták azonosnak tekintették a nyelvelmélettel. A strukturalisták azt hitték, hogy azt, amit természetes nyelvnek nevezünk, egyszerűen ki lehet vonni, ki lehet következtetni a nyelvi korpuszokból, ha a megfelelő analitikus procedúrák a rendelkezésre állnak. Így a strukturalista koncepciók értelmében a természetes nyelvet olyan létezőnek kezdték tekinteni, amely az embertől függetlenül él, s amely egyrészt a</p>	<p>matokkal függ össze, amelyek az emlékezethez, a gondolkodáshoz, a minősítéshez, valamint az ember szélesebb értelemben vett emocionális és érzelmi szférájához is kapcsolódnak [Rorty szerk. 1980]. A kognitív nyelvészet mindenekelőtt a túlzott nyelvi formalizmus ellen lépett fel, amely közismerten generatív-transzformációs grammatika néven, majdnem 30 éven át uralta főként az amerikai, de nagymértékben az európai nyelvtudományt is, és vezető irányzattá vált a modern nyelvészetben. A generatív nyelvelméletnek a kognitivisták bírálata, a modularitáson kívül, többek között a generatív grammatika pszichológiai realitásának a hiányára vonatkozott, mivel a kognitív nyelvészet szerint a generativisták több olyan konstruktumot és fogalmat hoztak létre, amelyeknek nincs sok köze a pszichológiai valósághoz (Fife 1994: 9–64).</p> <p>A kognitív nyelvészek szerint (Langacker, Lakoff) nem létezik külön grammatikai (nyelvi) modul, mivel az ember megismerési folyamatainak az összessége a nyelvtanulási és a nyelvhasználati képességgel együtt egyetlen egy és megoszthatatlan kognitív rendszernek rendelődik alá. Így e nézet szerint a nyelv az ember megismerési rendszerének integráns része, és attól függetlenül értelmezhető, ami ebben a rendszerben veleszületett. Tehát a kognitív nyelvészet a nyelv teljesen más (nem moduláris) organizációját tételezi fel. Így a kognitív nyelvelméletben természetesen igen fontos szerepet játszik a tudás fogalma. A generatív nyelvészettel szemben a kognitivisták nemcsak az operacionális nyelvi tudást veszik figyelembe, hanem a funkcionális-szemantikai és pragmatikai tudást is. Érdeklődési körük nem korlátozódik csupán a nyelvi tudásra, hanem programszerűen kiterjed a nyelven kívüli objektív valóságról szóló tudásra is. Tehát itt arról a kérdéstről van szó, hogy a nyelv milyen helyet foglal el az ember kognitív felszereltségi keretében, milyen szerepet játszik a világról s ebben magáról az emberről is szóló információk befogadásában, feldolgozásában, kategorizálásában, konceptualizálásában, tárolásában. A kognitivisták szerint a nyelv nem azonos az algoritmikus modellel segítségével leírt grammatikailag helyes mondatstruktúrák halmazával, ahogy azt a struktura-</p>

STRUKTURALIZMUS	KOGNITIVIZMUS
nyelvhasználó mentális szférájában messzemenő autonómiával rendelkezik, másrészt pedig tőle függetlenül is létezhet.	listák (generativisták) gondolják.
4. A <i>pragmatikát</i> olyan területnek tartja, amely a szemantikai kutatásokon kívülre esik (a nyelvi és a világról szóló tudás egymástól történő világos elkülönítése).	4. A <i>pragmatika és a szemantika</i> közötti határok megszüntetése (a világról szóló tudás a nyelvi tudásnak a része, és fordítva: a nyelvi tudás a világról szóló tudásnak a része).
5. Jellemzője a szinkrón leírásnak a diakrónától, valamint a szemantikának a grammatikától való elkülönítése.	5. A <i>szinkrónia</i> egyesítése a <i>diakróniával</i> , olyan leírási módokként, amelyek kiegészítik egymást a fogalmak jellemzésében. Jellegzetes annak az elismerése, hogy a grammatikai elemek szemantikai értékkel bírnak.
6. A <i>szemantikai elemzésnek</i> az alapját az a tézis képezi, miszerint a nyelv (jel)rendszer. Ennek értelmében azt kell kutatni, ami ebben a rendszerben a szó jelentését alkotja, figyelembe véve ennek a szónak a rendszer más egységei között elfoglalt helyét (a paradigmatis, valamint a szintagmatikus kapcsolatok tanulmányozása, leírása). F. de Saussure nagyon erősen hangsúlyozza, hogy a jelnek pszichikai jellege van: nem a tárgyat kapcsolja össze a nevével, hanem a fogalmat és az akusztikai képet. A fogalom a jelölt (signifié), az akusztikai kép a jelölő (signifiant). Tehát a nyelvi jel pszichikai létező, amelynek két oldala van. Ez a felfogás (bár nem mindig tudatosan bennünk, és pontosan nem meghatározható) annak a későbbi strukturális szemantikának az alapját képezi, amely elsősorban a szemantikai mezők kutatásaiban jut kifejezésre (Trier 1931, Weisgerber 1927, Porzig 1950 és mások), ahol azokról a fogalmi rendszerekről van szó, amelyeket a nyelv az általa megnevezett valósággal hoz összefüggésbe. A két világháború közötti időszakban a nyelvészeti szemantika tulajdonképpen azonos volt a szószemantikával. A szó fogalmát viszont akkor még nem sikerült elfogadható módon definiálni. Maga F. de Saussure is pontatlanul használja ezt a terminust, amikor a szót fonikus formaként értelmezi, amelyhez hozzátartoznak flexiók modifikációi és minden jelentése.	6. A <i>szemantikai elemzés</i> azt a tézist követi, hogy a nyelvben az a fogalmi rendszer tükröződik, amely a tapasztalaton alapul. Így tanulmányozni kell a fogalmak megértésének a módjait, figyelembe véve a kontextus sokoldalú elemzését, valamint a megértéssel összhangban lévő emberi cselekedeteket is. A fogalmi struktúrák leírásának alá kell támasztania a nyelvi struktúrák leírását. A szemantikai elemzés csak akkor tekinthető helyesnek, ha megfelel a természetes emberi intuíciónak, és ha összhangban van az ember általános megismerési képességeivel. Így végső soron a természetes nyelv kutatása az emberi megismerés kutatásává válik. A kognitív szemantika fő tételeit Langacker a következő módon fogalmazta meg: (a) a jelentés a konceptualizáción alapul, azaz a mentális tapasztalaton, amely magában foglalja a szenzoros tapasztalatot, az új fogalmak alkotásának a folyamatát, valamint a kontextus tudását; (b) a nyelvi megnyilatkozásokra általában a poliszémia jellemző, ez azt jelenti, hogy azok több egymással kapcsolatban álló értelemmel (sense) rendelkeznek, amely összetett kategóriát képez, kognitív modell formájában; (c) az adott megnyilatkozás jelentése egy vagy több kognitív modellhez viszonyítva jellemezhető. A tapasztalat minden fajtája – a fogalom, a konceptuális összetétel vagy a tudásrendszer – kognitív

STRUKTURALIZMUS	KOGNITIVIZMUS
<p>Bár már F. de Saussure is fontosnak tartotta a kontextus szerepét a nyelv szemantikai elemzésében, ez a megközelítés valójában csak a második világháború után érte el a csúcspontját, és ebben nagy szerepe volt az erre vonatkozó, disztribucionizmus által elért eredményeknek. Így a Carnap (1934) által javasolt formális nyelvi elemzést az az ismert mondata jellemzi, miszerint: „Formálisnak csak akkor lehet tekinteni egy elméletet, egy szabályt, egy definíciót stb., ha nem a jelek (pl. szavak) vagy a kifejezések (pl. mondatok) jelentését vesszük figyelembe, hanem kizárólag csak a kifejezésben szereplő jelek fajtáját és egymásutániságát.” Mint ismeretes, a kontextus fontos eszköznek bizonyult a szószemantika elemzésében. A nyelvészek túlnyomó többsége a kontextus megfigyeléséből eredő eredményekre való hivatkozást a szemantikai leírásban ma is természetes és kívánatos eljárásnak tartja.</p> <p>A nyelvészeti szemantika területén alkalmazni kezdték a logikából átvett explikáció elvét is. A nyelvi formák jelentésének az explikációja Carnap szerint egyrészt megmagyarázza a megnyilatkozás struktúráját, és betölti a jelentés leíró funkcióját, másrészt pedig információt szolgáltat a lehetséges jelentésbeli distinkciókról. A jelentés fogalomként való értelmezése (de a fogalom lényegének meghatározása nélkül) jellemző a strukturális szemantika köréből írt munkáknak a nagy többségére.</p>	<p>modellként szolgálhat, amelyet az alapjelentés funkciójában az adott megnyilatkozás realizál;</p> <p>(d) a megnyilatkozás jelentése nemcsak a megismerés tartalmából (array of conceptual content), hanem az úgynevezett konvencionális ábrázolásból, azaz a helyszínekonstruálásból (const-rual) tevődik össze. Itt arról van szó, hogy egy adott helyzetet képesek vagyunk többféle módon megfogalmazni akkor is, amikor ugyanarról a konceptuális tartalomról van szó (Langacker 1995: 18).</p> <p>A kognitív nyelvészet a világ nyelvi képének rekonstrukciójával is foglalkozik, amelyet a nyelvben rögzült objektív valóság alanyi interpretációjaként értelmez (Bańcerowski 2000, 2009). A világ az emberi értelmezésben kettős természetű. Képében tükröződik a tárgyak sokasága, és a köztük megvalósuló relációk különbözősége. Ez a kettőség, amely a fizikai alapjelenségek érzékeléséből fakad, tükröződik a fogalmi struktúrák kettőségében is. A világ nyelvi képe nem más, mint mentális információs térkép, a valóság nyelvi transzformációja, a valóságról szóló tudásfajta, a fizikális valóság metaképe. Tükröződik benne az adott nyelv- és kultúrközösségre jellemző világnézet, a sajátos kategorizációs, konceptualizációs és axiológiai rendszer is. A világ nyelvi képének különböző elemei a különböző nézőpontok alapján klasszifikálódnak, s ez megadja az ember belső információs univerzumának az állapotát, modelljét, azaz az általános interpretációs perspektívát.</p>
<p>7. A <i>fogalmak</i> olyan konstruktumok, amelyek egyszerű(bb) elemekre bonthatók (inkluzív, disztinkatív elemekre, amelyek mindig egy meghatározott referenciával rendelkeznek).</p>	<p>7. A <i>fogalmak</i> gestaltok. Ehhez a fogalomhoz az alaklélektannak (gestalt pszichológia) az a legfontosabb tézise kapcsolódik, amely a szemantikai elmélet megalkotásának alapjául szolgált, nevezetesen: <i>a benyomás és a tapasztalat egésze fontosabb, mint az egyes alkotórészeik, és ez az egész meghatározza a jelentést. Az egészek az alkotórészekhez képest elsődlegesek</i> (Sperling 1995: 33; Johnson).</p>
<p>8. A <i>jelentés</i> a szükséges és az elégséges jegyek olyan halmaza, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a nyelven kívüli jelenséghez hozzá-</p>	<p>8. A <i>jelentés</i> a megismerés tárgyának olyan prototipikus felfogása, azaz olyan fogalmi képe, amely a metaforikus, metonimikus és más kognitív mo-</p>

STRUKTURALIZMUS	KOGNITIVIZMUS
<p>rendelhessük az elemzett nevet, és ezt a jelenséget elkülöníthessük azoktól a jelenségektől, amelyekre ez a név nem vonatkozik (lásd komponens elemzés). A szemantika célját a nyelvészek mindenekelőtt a jelentés leírásában, formalizálásában látják, és a fő törekvésük az ehhez szükséges maximálisan precíz fogalmi rendszer megalkotására irányul.</p>	<p>dellekből bontakozik ki, és amely a tapasztalati gestaltokon alapul (Lakoff, Johnson, Bartmiński és mások). A kognitivisták szerint a szemantikai relációk nem a szó és az objektív világ, hanem a szó és az objektív világ alanyi reprezentációja, a szófogalom és a tárgyfogalom között érvényesülnek, és ezeknek a relációknak az alapját a pszichológiai törvények képezik.</p>
<p>9. A jelentés meghatározása a kisebb elemekre tovább már nem bontható és a definiálandó fogalomra tekintve korlátozott számú inkluzív jegyek megválasztásával történik: kéttagú definíció (taxonómikus definíció: <i>definiendum</i> → <i>definiens</i> → <i>genus proximum</i> → <i>differentia specijika</i>). A strukturális szemantika nagyon szerteágazó képet mutat. Olyan definíciókkal találkozunk, mint például: (1) a jelentés gondolat (gondolattípus), (2) a jelentés tárgy (a tárgyak osztálya), (3) denotatív és konnotatív jelentés, (4) egy adott kifejezés jelentése azonos e kifejezés parafrázisainak halmazával, (5) a jelentés a kifejezések közötti reláció, (6) az egyforma jelentéssel bíró kifejezések közös eleme vagy (7) különféle „kiterő” definíciók, mint például: a jelentés az, amit meg lehet érteni egy adott megnyilatkozás alapján, illetve az, amit egy adott megnyilatkozás segítségével fejeztek ki; stb. Az első értelmezés neopozitivistáknak jelentéskonceptiót vezetett be a nyelvészetbe, amelynek értelmében a jelentést a megnyilatkozás használatából eredő következmények halmazaként fogja fel. Ezt a legvilágosabban talán R. Jakobson (1959) fogalmazta meg: „Egy tetszőleges nyelvi jelnek a jelentése nem más, mint ennek a jelnek egy másik, bonyolultabb jelre történő lefordítása.” Ehhez a felfogáshoz kapcsolódik több nyelvész munkája is, például I. Melcsuk (1974), valamint I. Bellert (1971: 157), aki azt írja, hogy „egy tetszőleges megnyilatkozás szemantikai interpretációja (jelentés, megértés) egyenlő e megnyilatkozásból levont következtetések halmazával.” A másik felfogás (a jelentés az, amit a megnyilatkozás segítségével el lehet fejezni) a jelentés intuíción alapul. Követője például Nowell-Smith (1957) azt javasolja, hogy ahelyett, hogy azt kérdezzük, mit jelent egy adott szó,</p>	<p>9. A jelentés meghatározása az egészekre (gestaltokra) és nem azok alkotórészeire jellemző (a nyelvben stabilnak tekinthető) szemantikai jegyek leírásán keresztül történik, amelyek nem inkluzív, több elemből állhatnak, és nem szükségszerű megkülönböztető szerepük (kognitív definíció). A jelentés azonos a konceptualizációval. A nyelvi jelentés koncepciója a kognitív nyelvészetben meghatározza a nyelv definícióját is. A nyelvi jelentést nem lehet meghatározni sem az igaz-hamis kategóriák, sem pedig a formális leírás keretein belül. A jelentésnek természeténél fogva szubjektív jellege van, hiszen azt a módot tükrözi, ahogyan az ember az objektív valóságot látja. Így előtérbe kerülnek az empirikus kutatások, ugyanis a kognitívizmus fő tézisé az az állítás alkotja, hogy az emberi elme csak a testben létezhet, „le van horgonyozva” benne, tehát a fogalmi rendszerünk sem létezhet a testen kívül. Az elme nem független a testi tapasztalatoktól, ellenkezőleg, ugyanazok a megismerési és neuronális mechanizmusok hozzák létre az emberi fogalmi rendszereket és a racionalitás formáit, amelyek a testi tapasztalatunkat alakítják. Ezért nem tudunk „kilépni” a testünkéből. Minden, amit tudunk, érzünk, gondolunk, a testünkéből, az agyunkból, valamint a környezetünkkel folytatott interakciónkból ered. Képtelenek vagyunk elhagyni a testbe zárt fogalmi rendszereket. A testünk és a közvetlen tapasztalat a gondolkodásunknak szükséges és nélkülözhetetlen feltétele. A kognitív nyelvészek alapvető kutatási stratégiája az, hogy nem különítik el az emberi tiszta nyelvi képességeket és lehetőségeket az olyan képességektől, mint a vizuális észlelés, a motorika és mások. A kognitivisták azt vallják, hogy a világot észlelve az ember saját elmében olyan</p>

STRUKTURALIZMUS	KOGNITIVIZMUS
kérdézzük inkább azt, „mit értenek azon a beszélők, amikor ezt a szót használják.” Hasonló definíciót fogalmaz meg A. Bogusławski is: „A jelentés az, amit közvetlenül meg lehet tudni a nyelvi elemek használatából” stb.	fogalmi struktúrákat hoz létre, amelyek az érzéki tapasztalaton és a fizikai tevékenységen alapulnak. Tehát ahhoz, hogy hozzájussunk ezekhez a struktúrákhoz, meg kell vizsgálni, hogy hogyan nyilvánulnak meg például a nyelvben.

A nyelvészeti strukturalizmus és kognitívizmus közötti feljebb felsorolt legfontosabb és általánosított különbségek természetszerűen megjelennek a mai nyelvészeti kutatásokban is úgy, hogy meghatározzák a kutatási stratégia megválasztását. Manapság mindenki számára világos, hogy elméleti keret nélkül nem képzelhető el semmilyen tudományos kutatás. A kognitivisták azt hangsúlyozzák, hogy a grammatikai leírásnak a teljes formalizációja irreális és lehetetlen vállalkozás, mivel

a nyelvi jelenségek többsége skaláris jellegű, és az adott időben és helyen elfogadott konvencióktól függ; egyes struktúrák egyszerűen „helyesebbek”, mint mások, és a skálán különböző helyet foglalnak el az elfogadott nyelvi konvenciók értelmében. A helyesség fokának a megállapítása sokszor attól a valószínűségi értéktől függ, amely azt jelzi, hogy az adott struktúra megválasztása mennyire lehetséges egy konkrét kommunikációs aktusban. Így a grammatika azonos a konvencióval. Ez pedig nem más, mint az általánosan elfogadott beszédmód, amely összhangban van a nyelvhasználók többsége által elfogadott világlátásnak a módjával. A kognitívizmus elveti azt az elvet, hogy a grammatikai struktúrák levezethetők egymásból. Mivel minden grammatikai struktúra a világlátás bizonyos módját tükrözi, tehát az az állítás, hogy az egyes struktúrák elsődlegesen más struktúrákkal szemben, amelyek hozzájuk képest másodlagosak, azaz azok derivátumai, elfogadhatatlan.

SZAKIRODALOM

- Bańcerowski, Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. ELTE, BTK, Budapest.
- Bańcerowski, Janusz 2008. *A világ nyelvi képe*. A világkép mint a valóság meta képe a nyelvben és a nyelvhasználatban. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bartmiński, Jerzy 1988. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji. In: *Konotacja*. Lublin.
- Bartmiński, Jerzy, Niebrzegowska, Stanisława 1998. Profile a podmiotowa interpretacja świata. In: Jerzy Bartmiński, Ryszard Takarshi (eds): *Profilowanie w języku i tekście*. Lublin. 211–25.
- Bellert, Irena 1971. Niektóre postawy modalne w interpretacji semantycznej wypowiedzeń. In: *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich*. Wrocław.
- Bogusławski, Andrzej 1974. Preliminaries for Semantic- Syntactic Description of Basic Predicative Expressions with Special Reference to Polish Verbs. In: *O predykacji*. Wrocław.

- Bogusławski, Andrzej 1973. Właściwości pragmatyczne wyrażen równoznacznych. In: *Pamiętnik Literacki* LXIV. 121–51.
- Carnap, Rudolf 1955. *Meaning and Necessity. A Study in Semantics and Modal Logic*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Carnap, Rudolf 1934. *Logische Syntax der Sprache*. Wien. 1.
- Chafe, W. L. 1970. *Meaning and the Structure of Language*. Chicago University Press, Chicago.
- Chomsky, Noam 1957. *Syntactic Structures*. The Hague.
- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Mass. M. I. T. Press, Cambridge.
- Chomsky, Noam 1984. *Modular Approaches to the Study of Mind*. San Diego University Press.
- Fife, J. 1994. Wykłady z gramatyki kognitywnej. In: H. Kardela (ed.): *Podstawy gramatyki kognitywnej*. Warszawa. 9–64.
- Harris, Z. S. 1951. *Methods in Structural Linguistics*. University of Chicago Press, Chicago.
- Hockett, C. F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. New York.
- Jakobson, Roman 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: R. A. Brower (ed.): *On Translation*. London.
- Jonhson, M. 1992. Philosophical Implications of Cognitive Semantics. *Cognitive Linguistics*. 3, Nr 3–4.
- Katz, J. J., Fodor J. A. 1963. The Structure of a Semantic Theory. *Language* 39: 170–210.
- Kiefer, Ferenc. *Jelentésemélet*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Kiss, Jenő 2008. A nyelvi változás – kutatói dilemmák. *MNy CIV*: 257–74.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, G. and Johnson M. 1980. *Metaphors We live By*. University of Chicago Press, Chicago.
- Langacker, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press. Vol. I.
- Langacker, R. W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Descriptive Application*. Stanford University Press. Stanford (California). Vol. 2.
- Langacker, R. W. 1988. A View of Linguistic Semantics. In: R. Rudzka-Ostyn (ed.): *Topics in Cognitive Linguistics*. John Benjamins. Amsterdam.
- Langacker, R. W. 1995. *Wykłady z gramatyki kognitywnej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Máté, Jakab 1998. *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Melcsuk, Igor 1974. *Opit teorii lingviszticeszkih modelej „Szmiszl-Text”*. Moszkva.
- Nowell-Smith, P. H. 1957. The Logic of Adjectives. In: *Ethics*. Oxford. (Orosz fordítás: *Novoje v zarubeznoj lingvisztike*. Progress, Moszkva, 1985. XVI).
- Nowakowska-Kempna, I. 1993. Definiowanie znaczenia wyrażen w kognitywizmie. Wybrane zagadnienia. In: Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski (eds): *O definicjach i definiowaniu*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin. 161–81.
- Nyomárcay, István 2000. A világ nyelvi képe az idegen szavak tükrében egy horvát drámában és magyar fordításában. *Nyr.* 124: 487–94.
- Nyomárcay, István 2006. A *hazugság* fogalmának képe a magyar nyelvben. *Nyr.* 130: 389–99.
- Pawłowski, T. 1988. Rodziny znaczeń. In: Z. Muszyński (ed.): *O nieostrości*. 10. Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Porzig, W. 1950. *Das Wunder der Sprache*. München.
- Rorty, A. O. (ed.) 1980. *Explaining Emotions*. Berkeley. University of California Press, Los Angeles.
- Rosch, Eleonora 1977. Human Categorization. In: N. Warren (ed.): *Studies in Cross-Cultural Psychology*. Academic Press. New York, London. Vol. 1.
- Rosch, Eleonora 1987. Principles of Categorization. In: Rosch E.–Lloyd B. (eds.): *Cognition and Categorization*. New Jersey. 27–48.

- Rosch, E.–Lloyd B. B. 1978. *Cognition and Categorization*. Hillsdale, New Jersey.
- Rosch E.–Mervis C. B. 1975. Family Resemblances. *Cognitive Psychology* 7: 573–605.
- Rudzka-Ostyn, B. 1988. (ed.) *Topics in Cognitive Linguistics*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. Current Issues in Linguistic Theory 50.
- Saussure, F. de 1916. *Cours de linguistique générale*. Paris.
- Searle, R. J. 2002. End of the Revolution. *The New York Review of Books*. Február 28. 33–36. (Magyar ford.: *A forradalom vége*. Budapest Könyvszemle BUKISZ, Budapest. 2002. II. negyedév, 291–98.)
- Sperling, Abraham P. 1995. *Psychologia*. Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań.
- Tabakowska, E. 1995. *Gramatyka i obrazowanie*. Polska Akademia Nauk, Kraków.
- Taylor, John R. 1995. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford University Press.
- Trier, J. 1931. *Der deutsche Wortschatz im Bezirk des Verstandes*. Heidelberg.
- Weinreich, M. 1966. Explorations in Semantic Theory In: T. A. Sebeok (ed.): *Current Trends in Linguistics* 3. 397–475.
- Weisgerber, L. 1927. Die Bedeutungslehre – ein Irrweg der Sprachwissenschaft? *Germanische Romanische Monatschrift* 15: 178.
- Wittgenstein, L. 1989. *Logikai filozófiai értekezés*. (Tractatus logico-philosophicus). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zadeh, L. 1965. Fuzzy Sets. *Information and Control*. 8: 338–53.
- Zadeh, L. 1972. A Fuzzy-set-theoretic Interpretation of Linguistic Hedges. *Journal of Cybernetics* 2 (3): 4–34.

Bańcerowski Janusz
ELTE BTK

SUMMARY

Bańcerowski, Janusz

Tenets and principles of structuralism vs. cognitivism in linguistics

In this paper, the author tries to draft a comparison of the main characteristics of the two paradigms of linguistics mentioned in the title. The comparison is based on the following criteria: philosophical foundations, categories, definition of language, synchrony vs. diachrony, semantics and semantic analysis, the interpretation of pragmatics, semantics, and grammar, and the definition of concepts and meaning.

Keywords: structuralism, cognitivism, comparison, philosophical foundations, categories, language, pragmatics, semantics, concepts, meaning